

Mounierov personalizam suočen s totalitarizmima XX. stoljeća

Kritika predtotalitarnih situacija

»Vrijeme je da upoznamo predpovijest fašizama,
koja je previše zaboravljena pod bljeskom njihova trijumfa,
i da izgradimo preciznu znanost o pogreškama
koje su im dopustile uspjeh.«

E. Mounier

Franjo ZENKO

Sažetak

Polazeći od Mounierova eseja iz 1938. Comment le fascisme vient aux nations (Kako fašizam dolazi do nacija) u kojem se ovaj filozof kršćanske inspiracije zalaže za »preciznu znanost o pogreškama« koje su dovele do uspona totalitarizma XX. stoljeća, autor obrađuje dvije sociopolitičke pretpostavke koje su po Mounieru omogućile europske totalitarizme: modernu »depersonalizaciju« europskog čovjeka i europskih društava, i drugu, centralistički etatizam modernih nacionalnih država s totalitarnim i velikodržavnim imperijalizmima. U drugom dijelu je obrađena suodgovornost kršćana koji su se, prema Mounieru, dali manipulirati i zavesti od konzervativnih političkih snaga koje su se u borbi za vlast lažno predstavljale kao braniteljice »kršćanskog« poretka i zaštitnice kršćanskih Crkava.

Ne treba posebnog opravdanja, osim možda za neupućene, za uvrštenje ovog priloga u tematski okvir naslovljen »Crkva i totalitarizmi XX. stoljeća« ako se imaju na umu samo dvije temeljne činjenice. Prvo: Mounierov personalizam je jedna od filozofija dvadesetog stoljeća koja je izravno nadahnuta kršćanstvom, čak bi se moglo reći kršćansko-katoličkom personalističkom teologijom. Drugo: Mounierov se personalizam, ne prvenstveno kao neka akademska »čista filozofija«, nego kao živa duhovna snaga u obliku »personalističkog pokreta«, javlja ranih 1930-tih godina kao izravni odgovor na pojavu posvemašnjeg razosobnjenja (»depersonalizacije«) europskog čovjeka i europskih društava.¹

1 O genezi i naravi personalističkog pokreta te obrisima Mounierove personalističke filozofije vidi: Franjo Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*, Zagreb, 1980., (Doktorska disertacija, pisana 1964/65., obranjena u jesen 1965., ali je mogla biti objavljena tek nakon petnaest godina.). O kršćansko-katoličkoj inspiraciji Mounierova persona-

Kako je baš moderna depersonalizacija ona sociopolitička činjenica koja je omogućila uspon totalitarizama u XX. stoljeću Mounier na mnogo mjesta obrađuje proces i oblike depersonalizacije europskog čovjeka i europskih društava. Pritom je gotovo svagda prepoznatljiva specifična motivacija Mouniera kao kršćanina u tome da, unatoč dovršenoj laicizaciji i sekularizaciji, europski čovjek i europska društva sebe razumiju kao pripadajuće kršćanskom civilizacijsko–kulturnom krugu. Kako Mounier depersonalizaciju čovjeka svagda vezuje i uz određenu duhovnu, metafizičko–religioznu motivaciju, masovna depersonalizacija europskog čovjeka je i znak njegovog raskršćanjenja. Za tu pojavu, ali i za same totalitarizme kao njezine izravne posljedice, odgovorni su i sami kršćani, o čemu će biti riječi poslije.

Mounier vezuje proces moderne depersonalizacije uz pojavu moderne »individuacije« koja se začela s renesansom. Uz individuaciju se začeo i paralelni proces modernog obezduhovljenja, odnosno, Mounierovim izrazom rečeno, »despiritualizacije«. To razjedinjavanje individuacije i spiritualizacije Descartes nije prouzročio nego samo teorijski izrazio svojim psiho–fizičkim paralelizmom koji je opet metafizički »opravdao« radikalnim razdvajanjem *tijela* i *duha*, imenujući prvo *res extensa*, a drugo *res cogitans*. Stoga je svoj kršćanski nadahnuti personalizam i personalistički pokret Mounier razumijevao kao antropologijsku kritiku »dezinkarniranog« ili »devaliziranog« spiritualizma, ili, duhovnopovijesno gledano, »despiritualiziranog individualizma«, koji su bili duhovna pretpostavka uspona otvorenih kolektivističkih, etastičkih i nacističkih totalitarizama XX. stoljeća. Njima je trebalo suprotstaviti drugu i drugačiju, personalističku perspektivu. U tom smislu treba razumjeti smisao naslova kojim je Mounier naslovio početne nacрте i razrade programa personalističkog pokreta početkom tridesetih godina: *Personalistička i komunitarna revolucija*.²

Personalističko–antropološki shvaćenu suprotnost individualizma i personalizma Mounier u svojoj studiji *Personalizam i kršćanstvo* (1939.) sažima formulom: »Individuacija još izgleda kao neka disperzija, dok je depersonalizacija jedno gibanje usredotočenja i sabranosti.«³ Bez tog procesa usredotočenja i sabiranja, što zapravo označava proces oduhovljenja,

lizma vidi: E. Mounier, *Angažirana vjera*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1971. To su Mounierovi tekstovi što ih je izabrala, priredila i objavila gospođa Paulette Mounier pod naslovom *L'engagement de la foi*, Éditions du Seuil, 1968., a s francuskog izvornika preveli F. Zenko i Đurđica Zorić.

2 E. Mounier, *Révolution personaliste et communautaire*, Paris, Éditions Mouton, 1935.

3 *Œuvres de Mounier*, I, 750. (Pod citiranim naslovom je izdavačka kuća u Parizu Édition du Seuil 1961. godine izdala Mounierova sabrana djela u četiri sveska. Citiram prema tom izdanju tako da rimskim brojem označavam svezak, a arapskim stranicu.)

pojedinač ostaje atomistički shvaćen individuom, podložan svim okolnim silnicama, a u vrijeme silnosnih vihora i lakom žrtvom totalitarističkih ludila. Kakve su posljedice »disperzivne individuacije«, odnosno despiritualiziranog individualizma na širem povijesnom, društvenom, političkom i duhovnom planu, neka pojasni kratki obris Mounierove personalističko–kritičke rekonstrukcije geneze onih sociopolitičkih struktura koje su se pokazale slabom branom protiv bujanja totalitarizama u našem stoljeću. Moglo bi se čak reći da su mu bile plodno tlo.

Jednom iskorijenjen iz »organskih« životnih zajednica što su se izgrađivale i održavale stoljećima u feudalno–agrarnom sustavu životnoga svijeta europske nacije, prožet buntovnim duhom renesansnog, protestantskog i građansko–revolucionarističkog individualizma i filozofije jednakosti svih ljudi, izgradio na ruševinama apsolutnih monarhija moderne nacionalne republikanske ili monarho–konstitucionalne države s liberalno–demokratskim institucijama u svrhu osiguranja temeljnih individualnih, točnije rečeno, »individualističkih« sloboda na području politike, gospodarstva i kulture. U tom smislu Mounier govori u svom *Manifestu u službi personalizma* iz 1936. o »građanskoj i individualističkoj civilizaciji« kojoj suprotstavlja buduću »personalističku civilizaciju«.⁴

Kako su se međutim uslijed industrijalizacije europska društva socijalno diferencirala i raslojavala to su poduzetnički slojevi u ime vladajuće filozofije radikalnog individualizma i ideologije apsolutne slobode — »Liberalizam koji je postupno oblikovao duhove, institucije i moral tijekom modernog vijeka gori od nestrpljenja jedne slobode bez granica;« reći će Mounier u opsežnoj studiji *Personalizam i kršćanstvo* iz 1939. godine⁵ — sve više zahtijevali od države da to sve ozakoni te osigura, ako treba, i nasilnim instrumentima. Tako se počela izgrađivati moderna moćna centralizacijska država prepoznatljivih totalitarnih, a nakon formiranja s modernom centralizacijskom državom sraščene moderne nacije, i nacionalno–imperijalnih težnji. Stoga je, paradoksalno, europski centralistički etatizam s totalitarnim težnjama postao naličje upravo individualističkog liberalizma koji je u antitezi prema feudalističko–monarhističkim strukturama stvorio visoki prag osjetljivosti za individualnu slobodu i nadahnio stvaranje liberalno–demokratskih institucija. Ovo posljednje uvažava i Mounier u spomenutom *Personalističkom manifestu* kad, suprotno nekim kršćansko–konzervativnim duhovima, u uvodu svojoj personalističkoj kritici individualističke civilizacije ističe: »Mi ne podcjenjujemo više živi smisao za slobodu i ljudsko dostojanstvo koji nadahnjuju određene obrane individualizma dublje nego zablude čije formule propagiraju.«⁶

4 I., 491–498.

5 I., 753.

6 I., 491.

Liberalno–demokratske institucije bile su međutim, u pravilu, zbog »depersonaliziranosti« i »proletariziranosti« »narodnih masa« koje su predstavljale socijalne amalgame obezduhovljenih, »despiritualiziranih« pojedinaca iskorijenjenih iz živih organskih socijalnih i duhovnih mikro–zajednica, slaba ili nikakva brana nabujalim etatističkim nacionalizmima i iz njih radanim veliko–državnim imperijalizmima te njihovim međusobnim ratnim sukobima. Tijekom, odnosno nakon takvog jednog sukoba modernih nacioetatističkih imperijalizama, koji je poznat kao Prvi svjetski rat, nastali su, uslijed svagda specifičnih sociopolitičkih okolnosti, otvoreni totalitarizmi XX. stoljeća sa svojim imenima i prezimenima: marksističko–boljševistički komunizam, talijanski fašizam i njemački nacionalsocijalizam.

Svaki od tih totalitarizama imao je kao svoje nutarnje »pogonsko gorivo« i posve prepoznatljive, više ili manje sustavno izgrađene, antipersonalističke, tj. kolektivističke, etatističke i nacističke filozofije čovjeka, društva i države. Njih je Mounier podvrgavao koliko radikalnoj toliko i nijansiranoj personalističkoj kritici od samog osnutka personalističkog pokreta i njegova časopisa *Esprit* 1932. pa do kraja svog relativno kratkog ali zato intelektualno intenzivnog i duhovno »angažiranog« života (umro je od zastoja srca 1950. u 45–toj godini života).

Ne ulazaći u detaljan prikaz Mounierove personalističke filozofijsko–antropološke, filozofijsko–socijalne i političke kritike spomenutih totalitarizama — učinio sam to u više navrata na drugim mjestima⁷ — pa sam se ovdje ograničio samo na Mounierovo ukazivanje na onu duhovnu i sociopolitičku pretpostavku koja ih je omogućila: proces i pojava masovne depersonalizacije i njezin rezultat: despiritualizirani individualizam i, kao njegovo moderno–političko naličje, totalitarni etatizam.

Međutim, zbog naslova generalne teme skupa na kojem se obrađivao odnos Crkve i totalitarizama, neka bude zaključno spomenuta i Mounierova teza o (su)odgovornosti i kršćana za uspon totalitarizama. Ta njegova teza nije tek nešto sporedno. Detaljnom analizom tekstova lako bi se moglo pokazati da Mounierova kritika s onu stranu despiritualiziranog individualizma cilja i na specifični »dezinkarniran spiritualizam« modernih kršćana. Čak bi se moglo reći da Mounier u istraživanju »predpovijesti« totalitarizama, posebno onih u očitim oblicima s imenom i prezime-

7 Najprije u svojoj već spomenutoj knjizi *Personalizam Emmanuela Mouniera* (pisanoj tijekom 1964/65.), zatim u doradenim ili pređenim verzijama koje su objavljene na raznim mjestima: »Mounierov pokušaj personalističke kritike komunističke civilizacije«, *Razlog*, Zagreb, br. 43–44, 1965., »Mounierova inicijativa s onu stranu ljevice i desnice«, *Razlog*, br. 54–56., 1967. i »Fašizam i nacionalsocijalizam u svjetlu Mounierove personalističke kritike tih pokreta iz ranih 1930–tih godina«, *Fašizam i neofašizam*, Zbornik izlaganja na međunarodnom znanstvenom simpoziju. Zagreb, 1976., str. 333–338.)

nom — ruskog boljševičkog komunizma, talijanskog fašizma i njemačkog nacizma — istodobno ispituje odgovornost kršćana za njihovu »izdaju«.

U uvodnom tekstu tematskog broja časopisa *Esprit* za mjesec ožujak 1933. godine, koji je bio posvećen temi *Raskid kršćanskog reda i etabliranog nereda* (*Rupture entre l'ordre chrétien et le desordre établi*),⁸ Mounier, riskiravši sablazan kod uspavanih kršćanskih savjesti samozadovoljnih svojim »čistim rukama«, proziva kršćane zbog njihove izdaje ovako: »Jedna tajna kôla među kršćanima: tajna njihovih izdaja. O njima se govori posve tiho, među sobom (kad se o tome govori). Ističe ih se, tu i tamo, s rezignirajućim praštanjem. Čeka se onoga koji će imati hrabrosti.«⁹

O kakvoj je hrabrosti riječ? Hrabrosti da se ne jadikuje samo kako »svijet ide po zlu«, da se ne odobravaju samo »anateme nad propalim društvom«, da se ne peru ruke ponavljajući kako su »za sve krivi drugi.« Ti »drugi«, poglavito u očima samozadovoljnih katolika uvjerenih u svoju nevinost samo zato što su uvjereni da su im načela ispravna, isključivi krivci za sva društvena zla uključujući tada već nabujale totalitarizme, redovito su, nastavlja Mounier, »masonska opasnost, socijalistički ponor, škola bez Boga, nudizam, ustajale bare, sindikati, obrijane kose, kubisti, boljševici, i što ja znam tko još sve ne, o veliki bozi.«¹⁰ Mounier proročki zaključuje da je na osobnom planu ispovijedanje (su)krivnje kršćana, u katoličkim zemljama posebno katolika za »ustaljeni nered« pretpostavka svake poštene kritike društvenih zala, uključujući kršćanske vjerodostojne kritike uspona totalitarizama: »Onim danom kada budemo mi priznali, s nužnim strahom, da su se neizmjerne masa kršćanskoga svijeta i neizmjerni sektor naših života zvanih kršćanskima predali poganstvu, tada će ozdravljenje biti blizu.«¹¹

Mada odbija pojednostavljeno svođenje »problema kompromisâ kršćanstva sa svijetom« samo na »političke činjenice« Mounier s revolucionarističkom i progresističkom retorikom koja nije marksistička nego koja je u antitezi prema komunističkom revolucionarizmu jednako kao i prema kršćanskom konzervativnom kvietizmu stvorena s idejom već spomenute svojevrsne personalističke i komunitarne revolucije,¹² bez uvijanja

8 Na tu temu su u tom tematskom broju časopisa *Esprit*, što ga je Mounier pokrenuo kao organ personalističkog pokreta 1932. godine (prvi broj toga časopisa primio je u Hrvatskoj, i to u Bjelovaru gdje je tada bio profesor na tamošnjoj gimnaziji, Eduard Kocbek, dopisnik *Esprit*-a i prvo i najveće ime personalizma u Sloveniji s jakim utjecajem i u Hrvatskoj), dali svoje priloge, uz ostala kasnije vrlo poznata imena francuskog intelektualnog života, i poznati kršćanski filozofi kao što su Jacques Maritain, Nikolaj Berdjajev i Denis de Rougemont.

9 *Cvres de Mounier*, I., 373.

10 I., 373.

11 *Isto*.

12 Svoje programatske tekstove pisane i objavljujane u časopisu *Esprit* od 1932. do 1935. Mounier je objavio, kako je već gore citirano, pod naslovom *Révolution personaliste et communautaire*, Paris, Éditions Montaigne, 1935.

konstatira: »Poznamo situaciju. Često pod vlastitim imenom, inače u anonimnosti, kao u Francuskoj, u brojnim zemljama postoji neka katolička stranka koja unatoč nekih nutarnjih polarizacija gotovo redovito koincidira s reakcionarnim snagama.«¹³ To podudaranje katoličanstva s konzervativnim političkim snagama, kako u Francuskoj tako i u većini europskih katoličkih zemalja, ima svoju složenu predpovijest koju Mounier rekonstruirao u mnogim tekstovima, posebno onima koje je objavio u već spomenutoj knjizi *Personalistička i komunitarna revolucija* (1935.) te u svom *Manifestu u službi personalizma* (1936.).

Osnovna je misao Mounierove kritike konzervativnog političkog katolicizma ova: moderna srašćenost katoličanstva s »reakcionarnim« silama potječe iz 18. i 19. stoljeća kada liberalno građanstvo ruši feudalne strukture apsolutnih monarhija a katoličanstvo kao i Crkvu spopada strah najprije pred republikanizmom i njegovim »demokratskim mješavinama«, a zatim, piše Mounier 1933., »danas, kada se stvorio republikanski komfor, iz straha od komunizma.«¹⁴

Na taj strah katolika i općenito Crkve od komunizma »igrati« će talijanski fašizam i njemački nacionalsocijalizam. Pozivajući se na knjigu katolički orijetiranog Roberta d'Harcourta *Katolici Njemačke* (Catholiques d'Allemagne) Mounier 1938. u svom eseju *Kako fašizam dolazi do nacija* (Comment le fascisme vient aux nations), iz kojega je uzet i moto ovog priloga, opisuje nacionalsocijalističku i Hitlerovu vlastitu manipulaciju s kršćanima na sljedeći način: »Čak nakon osvajanja vlasti treba još pridobiti katoličke glasove kako bi se mogla legitimirati kao zastupnik čitave nacije. Povijesna deklaracija od 23. ožujka 1933. u Reichstagu označila je dvije vjeroispovijesti (misli se na katoličku i protestantsku! F.Z.) kao 'bitne čimbenike očuvanja duše njemačkog naroda', prava kojih će se skrupulozno poštivati. Do sada je jedan od prvih čina fašističkih režima potpisivanje Konkordata s Crkvom kako bi se osiguralo deset godina mira s njezine strane i, prema riječima jednog njemačkog katolika nakon konkordata 1933., 'slomili bubrezi' spontanom otporu vjernika.«¹⁵

Ono što je pritom, u očima Mouniera, ponižavajuće za kršćane jest pretenzija »građanskog konzervativizma da predstavlja kršćansku ideju« i, još gore, da se »jedna totalitarna politika predstavlja prvakom slobode djece Božje, jedna civilizacija sile i uspjeha preuzima brigu nad kraljevstvom Ljubavi.«¹⁶ Ono što je pak Mouniera i ostale istaknute »angažirane« kršćane posebno dovodilo u delikatan položaj bio je »manevar fašizma spriječiti previše lucidne ili hrabre duhove da razgolite taj paradoks«. Stoga Mounier poziva »kršćanske sredine« umjesto da sa »zadovoljstvom« prihvaćaju »pojam 'crveni kršćani', 'kršćanski komunisti'« što su

13 Œuvres de Mounier, I., 379.

14 Isto.

15 IV., 24.

16 Isto.

ga lansirali fašizmi, radije »istražuju dominantnu ulogu koju mu (tj. pojmu »crvenih kršćana« i »kršćanskih komunista«) je dodijelio hitlerizam u demoralizaciji oporbenih kršćanskih snaga.«¹⁷ Upozorava na zavodljive formule kojima su nacionalsocijalisti pridobivali kršćane — »nacizam ostvaruje *quadragesimo*« ili »Treći Reich je prva sila svijeta koja ne samo da priznaje nego koja i prevodi u praksu visoka načela papinstva« — te na »malograđanski glupe deklaracije« kao što je ona Francova ministra propagande koji je u lipnju 1938. napao francuske katolike s Maritainom na čelu: »Mi imamo jednog neprijatelja opasnijeg nego što je Crvena armija, opasnijeg nego socijalizam i komunizam čije su nam fizionomije poznate: želim ovdje optužiti Židova i izdajnika Maritaina i određeni tisak čije nas čitanje užasava kao katolike.« Ili napade tiska pod kontrolom istoga ministra, koje Mounier citira *in extenso*, među kojima su i ovakvi: »Što se može očekivati od sličnih katolika (poput gospode kao što su Maritain i Mauriac, novina *La Croix*, itd.)? (...) Svi naponi tog srdljiva neprijatelja Nacionalne Španjolske usmjereni su mnogo mjeseci na to da se svakako upropasti Francova pobjeda. Srećom, cilj je iznad Maritainovih mogućnosti. Takav je, iznad svega, rad udruge pod naslovom *Odbor za građanski i religiozni mir u Španjolskoj*, leglo svih šljaka misli i djelovanja.«¹⁸ Mounier naravno odaje priznanje borbi što je protiv nacizma hrabro vode biskupi, ali, pripominje Mounier, nakon što se »opasnost očito demaskirala«. Stoga ne može, a da im ne spočitne propust tj. da su »godinama, uporno, vjerovali da bi mogli ući u sastav s njom pod vodstvom 'general Manjeg Zla'«. ¹⁹

Sve to piše Mounier u rujnu 1938. godine kada su on i Francuska još nekako sigurni od totalitarno-fašističkog uspona, pa se i Mounierovi sudovi o situacijama u kojima su se drugi nalazili ili prošli kroz njih mogu doimati prilično jednoznačni i sigurni. No, on je jednako tako osjetljiv i na opasnost od francuskog fašističkog totalitarizma. Stoga iste godine i na istom mjestu, tj. u istom eseju Mounier najprije piše: »Podmukli francuski fašizam sa svih strana. Može se reći da on nema vođa, jedinstva, veličine: tim bolje, još ima vremena da se djeluje. No neka se ipak ne vjeruje da smo sigurni i odriješeni od inicijative: ne suzbija se fašizam koji svojom pojavom označava konačni poraz društvenog organizma i njegovih liječnika; suzbijaju se predfašističke situacije i predfašistički duh. Prođu li oni, igre su završene.«²⁰ »Lekcija« je to koja i danas vrijedi i vrijedit će ubuduće za svakoga u svakom društvu kojemu prijeti ili će mu prijetiti totalitarska napast bilo koje vrsti i s bilo koje strane.

17 IV., 25.

18 IV., 25–26.

19 IV., 27.

20 IV., 22.

MOUNIER'S PERSONALISM CONFRONTED WITH 20th CENTURY TOTALITARIANISMS

Franjo Zenko

Summary

Starting from Mounier's essay from 1938 »Comment le fascisme veint aux nations« (How Fascism arrives to nations) in which this philosopher of Christian inspiration pleads for an »exact science on mistakes« having brought about the rise of totalitarianisms of the 20th century, the author deals with two sociopolitical preassumptions which have, according to Mounier, made European totalitarianisms possible: modern »depersonalition« of European man and European societies, secondly, the centralistics etatism of modern national states with totalitarian and megalomaniac imperialisms. In the second part, the subject in the coresponsibility of Christians having been, according to Mounier, manipulated and seduced by conservative political influences, in their turn having, in their struggle for power, falsely presented themselves as champions of the »Christian« order and protectors of Christian Churches.